

עוד בענין מחלוקת אביי ורבא, בענין 'יצא לידון בדבר החדש' אם פקע כללו הראשון ממנו – ע' בספר בית ישי ס' מה; קו, ג, ובחדושי הגר"ר בענגיס ח"א נח).

דף כו

'ריבה ומיעט וריבה – ריבה הכל, (כלומר כך היא המדה של ריבוי ומיעוט וריבוי. ועתה מתחיל לפרט:)
מאי ריבה – ריבה כל מילי, ומאי מיעט... (וכדרך שאמרו ב'כלל ופרט וכלל' בסמוך: 'כלל ופרט וכלל
– אי אתה דן אלא כעין הפרט (כך היא המדה), מה הפרט מפורש... (תורת היים לעיל ד).

'אמר קרא או נפש כי תשבע לבטא בשפתים – מי שהשבעה קודמת לביטוי ולא שהביטוי קודמת
לשבעה, יצא זה אכלתי ולא אכלתי שהמעשה קודם לשבעה'. לשון קלה נקט, 'שבעה קודמת
לביטוי' – פירוש, למעשה של ביטוי (ריטב"א).

ונקטו כן לפרש הדרש, שלשון 'תשבע לבטא' מרמז על שבעה לפעולה עתידית. וי"ל שיסוד הדרש בעומק הפשט, כי משמעות
הלשון היא שנשבע בלבו לבטא בשפתיו, וזה שייך בלהבא שמחליט על דבר בלבו שיעשהו או יימנע ממנו ומחזק החלטתו ע"י
ביטוי שפתי. לא כן בסתם שבעה לשעבר אין בה שני שלבים נפרדים של גמר הלב והבעת הדברים בפה.

'היכי דמי כדרב כהנא ורב אסי כי הוו קיימי מקמי דרב, מר אמר שבעתא דהכי אמר רב ומר אמר
שבעתא דהכי אמר רב. כי אתו לקמיה דרב אמר כחד מינייהו. אמר ליה אידך ואנא בשיקרא
אישתבעי? אמר ליה לבך אנסך'. משמעות הלשון [מר משתבע ומר משתבע]; 'כי הוו אתו לקמיה
דרב' [שפעמים רבות ארע כן ולא פעם אחת. ומכאן ראייה ברורה שאין בדבר איסור כלל אלא התר הוא,
שאם לא כן ודאי היה רב מוחה בהם מלעשות כן (ריטב"א. וע' בדקדוק לשון ר"י בן מגאש).

'בשלמא שבעה משכחת לה בלא חפץ כגון דאמר שבעה שלא אוכל פת חטין וכסבור שאוכל
קאמר, דשבעתיה אינשי...'. לא אמרו בסתם, ששכח שנשבע – מכאן סיוע לשיטת הרמב"ם (שבעות ג, ר-ח) שאם שכח
לגמרי את שבעתו אינו חייב קרבן, שאין כאן 'האדם בשבעה'. ואינו חייב אלא כאשר שגג ודמה שנשבע על דבר אחר.
ואולם רש"י ותוס' (ע' להלן כה): חולקים וסוברים שלא תמעט מ'האדם בשבעה' אלא כשהיה שכוח בזמן השבעה, אבל בזמן
העבירה, גם אם שכח את שבעתו – חייב. וכן דעת המאירי.
ובשו"ת אבני נזר (יו"ד שי, ב; חו"מ ז ד"ה אשר) נראה שהבין שאם שכח השבעה מכל וכל, הרי זה העלם שבעה והעלם חפץ,
ובכלל הספק דלהלן ב'העלם זו"ז בידו' הוא. וצ"ע.

'אלא לא שנא' ופטור (רש"י). והטעם, כיון שמן הדין היה צריך להיות פטור בשניהם שהרי לבו אנסו,
אלא שגזרת הכתוב לחייב בהעלם שבעה, הלכך אם יש גם העלם חפץ – פטור (עפ"י כסף משנה שבעות
ג, ח).

וא"ת אדרבה, בכל התורה חייב בשגגת מחשבתו ואין אומרים לבו אנסו, ורק בשבעה דלשעבר גזרת הכתוב היא מ'האדם בשבעה'
שצריך שיהא לבו עליו בשעת השבעה, אבל בשבעה דלהבא ששגג בשעת המעשה, לכאורה יש לדמותו לכל שגגות דעלמא.
והנה י"ל טעם הדין לפטור שגגת חפץ הוא מפני שאין החטא מוגדר במעשה עצמו שנאסר אלא עיקר החטא בחילול דיבור פיו
וזלזול בשם שמים שהוציא, אשר על כן כל שיוודע ונזהר בשבעה עצמה אין כאן זלזול כלל הגם שנתחלף לו החפץ, שהרי לא

אכפת לך בעצם אכילת הפת אלא בזולתו בשבועה והרי זוכר היטב את שבועתו ומקפיד עליה, וחילוף פת חטים בשעורים אינו מהוה שגגה בחטא. אכן אם זהו הטעם לפטור נראה שבדין הוא לחייבו בהעלם זה וזה שהרי עכ"פ שגג גם בשבועה. אך י"ל שגדר הפטור הוא שהואיל והחטא הוא בחילול השבועה ולא במעשה עצמו הרי כשטעה בחפץ החשיבתו תורה כ'מתעסק', כי כלפי חטא החילול, נידון טעות במעשה כמו מתכוין למעשה אחר לגמרי, וכשנתכוין לאכול פת שעורים הרי זה כמתכוין על מעשה אחר. משא"כ כשהשגגה בעצם השבועה ולא במעשה – חייב. ולפי"ז מובן שגם בהצטרפות שתי השגגות פטור, דמ"מ הרי זה כעין 'מתעסק' מפני טעות החפץ. [ושמא זו כוונת ר"י בן מגאש והרמב"ם (ג,י) והמאירי שבהעלמת החפץ הו"ל אנוס]. [לפי"ז מובנת אריכות לשון אביי בשתי הלשונות, 'כלום מחייבת ליה קרבן אלא אמאי דתפיס בידיה / סו"ס קרבן דקא מייתי עלה דהאי פת...'] – בא לבאר סברתו שסוף חיובו הוא על המעשה או על החפץ המסוים, וממילא אין חילוק אם השגגה בשבועה או בחפץ. וכפי שנתבאר שיסוד החילוק הוא בכך שאיסור שבועה שאני משאר איסורים שאינו על המעשה אלא על חילול השבועה].

ונראה שיצא לו לרש"י כן ממה שאמרו 'אדרבה הרי העלם חפץ בידו ופטור' שמשמע שנקטו צד זה לעיקר (וכן משמע לכאורה מפשט לשון הרמב"ם ג,י). כן כתב הריטב"א לעיל יט בספק הדומה לזה. ואולם הר"י בן מגאש והרשב"א כתבו כאן שהספק לא נפשט.

(ע"ב) 'איזו היא שבועת ביטוי לשעבר... באומר יודע אני ששבועה זו אסורה אבל איני יודע אם חייבין עליה קרבן או לאו...'. לשיטת רשב"ם (המובאת בתוס' כאן, וכ"כ התוס' בשבת סט: ועוד), יכול היה לתרץ כגון ששגג בלאו, שלא ידע על אזהרה בשבועת ביטוי. ואולם לשיטת רש"י (בשבת. וע' ריטב"א כאן ולהלן לא): משמע בגמרא ששגגת לאו אינה מחייבת קרבן בשבועת ביטוי, שגם זה נתמעט מ'האדם בשבועה', לכך הוצרכו להעמיד בשגגת קרבן (עפ"י רמב"ן ומהרש"א).

התוס' כתבו בשיטת רשב"ם ששגג ב'לאו' אבל ידע שיש איסור בדבר שחשב שזהו 'עשה'. ונראה שהתוס' לשיטתם (לא: ד"ה ואין) שבאומר מותר לגמרי – פטור מקרבן. וכן מבואר ברמב"ם (שבועות א,יג) ובריטב"א. ואולם הרמב"ן כאן כתב שהוא הדין באומר מותר. אכן בסוף דבריו כתב עפ"י הירושלמי שבאומר מותר נחשב אנוס ואין זה 'האדם בשבועה'.

'עד כאן לא פליגי רבנן עליה דמונבו אלא בכל התורה כולה דלאו חידוש הוא אבל הכא חידוש הוא דבכל התורה כולה לא אשכחן לאו דמייתי קרבן דילפינן מע"ז והכא מייתי, אפילו רבנן מודו'. יש לפרש שהואיל והחמיר בו הכתוב לחייב קרבן אף בשגגת לאו, אף לענין זה החמיר שבשגגת קרבן חייב (ע' בלשון ר"י מלוניל).

והמאירי נתן טעם: ששגגת הקרבן מצויה יותר בזה שאין זדונו כרת שהרי בכל מקום אינו חייב קרבן, אבל דבר שזדונו כרת אין שגגת קרבן שבו מצויה והריהו קרוב למזיד. פירוש נוסף כתב הריטב"א: הואיל ובשבועה אין כרת וגם לא 'עשה' אלא 'לאו' בלבד, הרי ממילא נצטרך לומר ששגגת קרבן שמה שגגה, [שהרי במה ישוגג ויתחייב, אם שגג בלאו – פטור משום 'האדם בשבועה', כשם ששגגת מעשה החשיבתה תורה כאנוס כך שגגת הדין]. משא"כ בכל התורה אפשר לתלות השגגה בחיוב כרת.

'נשבע על ככר ומסתכן עליה'. נקט 'עליה' לומר שאין מזומן לפניו דבר אחר לאכלו אלא ככר זו (כ"ג פשוט).

ובחדושים ובאורים הסתפק בדבר, כשיש לפניו ככר חוץ מזו שנשבע עליה, ושגג ואכל את זו שנשבע, שמא פטור. וצ"ע הלא אין כאן פיקוח נפש העומד מול איסור. ושמא חשיב כטועה בדבר מצוה שהרי בהול להצלת נפשו [ומדובר שעושה כן לשם הצלת

נפשו, שאל"כ הלא רבא גופיה אמר (במנחות סד.) שמע שטבע תינוק בים ופרש בשבת מצודה להעלות דגים והעלה דגים ותינוק חייב. ועל כרחק לחלק ששם כוונתו למלאכה ולא להצלה וכאן כוונתו להצלה].

'מצטער ואכלה בשגגת שבועה מאי'. פרש רש"י שגם אם לא נעלמה ממנו היה אוכלה. וקשה כיצד אנו יודעים זאת.

ומדברי הרמב"ם (ג,יא) נראה שמפרש שהוא שוגג בכך שמדמה שמותר לו לאכול מפני הצער. ואמרו, כיון שיודע שהיא אסורה לו אלא שאוכלה בטעות, אין זה 'שב מידיעתו' (עפ"י כסף משנה ותורת חיים). קשה, אם סובר שדין התורה מתיר במקום צער, מדוע ישתנה זה משוגג בדין. ושמה כוונתו שמורה התר לעצמו מחמת פחו יצרו לומר שאינו עוון חמור בכגון זה ושיסלח לו וכו', אבל יודע מהאיסור (וע"ע כע"ז לעיל יז.). ומ"מ קשה הלשון 'אכלה בשגגת שבועה' דמשמע שיש כאן שגגת שבועה ממש. ושמה הרמב"ם לא גרס כן. או שמא כוונת הרמב"ם שגם שגג ממש בנוסף על טעותו זו.

ומה שהקשו הכס"מ ותו"ח על פרש"י כיצד יודעים זאת, לא הבנתי – הלא יודע בעצמו שהיה אוכלה מפני הרעב.

'בשפתים – ולא גמר בלבו להוציא בשפתיו ולא הוציא'. מבואר כאן שאף אם ננקוט שמחשבה לבד מועילה, אם חשב להוציא בפה ולא הוציא – גרע, ולא חל הדבר מצד מחשבתו שהרי לא היתה דעתו שיחול במחשבה אלא בפה. ואף על פי שפירוש זה לא נשאר למסקנא, אפשר שהסברא נשארת.

מכאן כתבו אחרונים שגם בדברים שמועילה מחשבה כגון נדרי הקדש, כדלהלן – כל שנתכוין להוציא בדיבור, אם הדיבור מצד עצמו אינו מועיל, לא תועיל גם המחשבה [אם משום שלא רצה שיחול עדיין עד שיאמר, או מפני שהאדם קובע במה יחול, בפה או במחשבה, או שמא מפני שכך הוא עיקר הדין, שדבר חל במחשבה רק כשאין שם דיבור כלל אבל כשיש דיבור – הדיבור קובע את החלות מפני שהוא עיקר כנגד המחשבה. ונפ"מ בין הסברות בחליות שאין האדם פועל ברצונו אלא נפעלות מאליהן כגון מחשבה הפוסלת בקדשים]. ובזה תרצו כמה קושיות שהקשו הראשונים (ע' טורי אבן תגייה יא; פרי מגדים או"ח תמח סק"ח בא"א; דבר אברהם א"ט ובהשמטות; שו"ת אחיעזר ח"ב מט, ה, כד, ובח"א כו, א; אבני נזר אה"ע קלט, יח-יט; חדושי ר' שלמה היימן ריש נדרים; חדושים ובאורים).

ואולם כבר פלפלו בדבר האחרונים, שלכאורה יש להוכיח להפך מדברי כמה ראשונים (ע' רא"ש ריש נדרים ושטמ"ק שם ז ותוס' ערכין ה ועוד). ואמנם יש שכתבו לדחות שדוקא לפי הסלקא-דעתין היה על כך לימוד מיוחד, אבל לפי המסקנא אין מקור לדין זה אלא חלה המחשבה הגם שרצה לומר בפה ונתקל בדיבורו (ע"ע שו"ת פרי יצחק ח"ב נב; שו"ת דובב מישרים ח"א כז).

'תריץ ואימא הכי: בשפתים ולא שגמר בלבו להוציא פת חטין והוציא פת שעורין'. וא"ת כיצד יתפרש לשון הברייתא 'בשפתים – ולא בלב'. והיה מקום לומר שמגיה הברייתא וצ"ל 'ולא בלא לב', כלומר שבלבו לפת חטים ובשפתיו פת שעורים. אך קשה כיצד ממעט זאת התנא מ'שפתים'.

וי"ל שדרש 'כי תשבע לבטא בשפתים' משמע שעיקרה שבועת הלב ומוציא שבועה שבלבו בשפתיו, ומזה ממעט כשהוציא דבר אחר ממה שהיה בלבו. ולפי"ז אין צורך להגיה הברייתא.

'גמר בלבו להוציא פת חטין והוציא פת סתם'... מדברי התוס' מבואר שלא דוקא גמר בלבו להוציא בפת חטים, אלא גם אם גמר בלבו להוציא 'פת סתם, אלא שבלבו לא רצה להאסר אלא מפת חטים – אינו אסור אלא בפת חטים, שכיון שאין הלב סותר לדיבור – הולכים אחר הלב. ואולם הרמב"ן (וכ"כ הרשב"א הר"ן ועוד) חילק בדבר; דוקא כשבלבו חשב להוציא בשפתיו 'פת חטים' אלא

שלבסוף נאנס ולא גמר כל דבריו והרי אין פיו ולבו שוים – הלכך הולכים אחר הלב, אבל אם רצה להוציא פת סתם, אלא שבלבו סבר להגביל את דבריו, להאסר רק מפת חטים – אין הולכים אחר לבו אלא אחר משמעות לשונו.

(וע' בשו"ת שבט הלוי ח"ח קל אודות קבלת תענית כפי הנוסח הרגיל, כשכוונת המקבל היתה רק לחצי היום, שאפשר שמועילה מחשבתו להגביל דיבורו. וע"ע בשו"ת אור לציון יו"ד כג אודות טעות באמירת נוסח המעשר, כשבלבו נתכוון לדבר אחר).

כל נדיב לב ... דהו תרומה וקדשים שני כתובין הבאין כאחד'. יש מן האחרונים שכתבו לחדש [שלא כמשמעות רש"י בקדושין מא: וע' גליוני הש"ס שם], ודייקו זאת מלשון הרמב"ם (מעשה הקרבנות יד, יב), שזה שהקדש חל במחשבה, לא שייתפס ההקדש בדבר, אלא רק לענין חיוב המוטל על האדם לקיים מה שחשב [אלא שבתרומה אי אפשר לומר כן, אך לשיטת רש"י אין המדובר כאן על תרומת דגן אלא על תרומה למשכן] (עפ"י עוגן יום טוב קיז; זכר יצחק נא, ג; צפנת פענח נזירות א, ג; גליוני הש"ס קדושין מא:).

ובשו"ת אחיעזר (ח"ב מט, ה) דעתו לחלוק. ובשו"ת משיב דבר להנצי"ב (ח"ב פ) כתב שאע"פ שחלה קדושה במחשבה, מ"מ אין להקריבו ללא הקדשה בפה.

וכבר נמצא במאירי (כאן ובחגיגה) שאעפ"י שלא נתקדש הדבר לענין חיוב מעילה, מכל מקום מצות עשה עליו לקיימו. אך יש להסתפק אם כוונתו למעט ממעילה כל שלא הוקדש בפה, או שלא חלה קדושה כלל אחפצא, עכ"פ מדאורייתא.

דף כז

לקיים ולא קיים – פטור. דעת בעל המאור (כאן) והר"ן (בנדרים ה.) והריטב"א (בתשובה קעח. וע' תוס' לעיל כד. ד"ה אלא), ששבועה לקיים המצוה אמנם נתמעטה מקרבן משום שאינה ב'לאו' ו'הן', אבל לוקין עליה. ואולם שיטת הרמב"ן (בחדושי ובפירוש התורה מטות) שאין לוקין (וע'ע תוס' ורא"ש וריטב"א נדרים ה.) וכן דייקו מדברי הרמב"ם ה, טז. וכן נקט המאירי לעיקר. ובשפת אמת חגיגה י דייק כן מרש"י ותוס' שם. וכתב בקצות החשן (עג סק"ה) שגם לשיטה זו חלה השבועה ויש איסור לעבור על שבועתו, אלא שנתמעט מעונש מלקות. וע"ע אפיקי ים ח"א לו ובמצוין ביוסף דעת נדרים ה, ובמובא לעיל כה:

אביא נשבע להרע לעצמו ולא הרע, שהרשות בידו. בבבא קמא (צא:): הוכיחו שתנא זה סובר שרשאי אדם לחבל בעצמו. ואולם להלכה קיימא לן שאסור. ודעת המאירי והר"ן שאע"פ שהדבר אסור מן התורה – חלה השבועה, כיון שאינו מפורש בתורה (וע' לעיל כב). ואם נשבע להרע לעצמו – מצווה להשאל להתיר את שבועתו. ואם לא נשאל – אמרו חכמים שאסור לו לעבור על דברי תורה, ויש כח בידם לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה (עפ"י הגר"א יו"ד רלט, ו. והאריך בזה בספר דברי אמת – בענין דברי סופרים דף קו ואילך. וע"ע בשו"ת הרשב"א תרטז. וצ"ע).

(ואף על פי שמ"מ אין זה 'דבר הרשות' ומדוע לא נתמעט מן הכתוב? – יש לומר לפי שכתוב בתורה 'להרע' והרי הרעת עצמו גם כן אסורה ממדרש חכמים, אלא על כרחך לדרוש מה הרעה שאין איסורה מפורש בתורה, אף כל שאין איסורו מפורש. ואמנם התנא שדרש 'מה הרעה רשות' סבר שאין איסור בדבר כאמור (עפ"י חזון איש לקוטים שבועות לדף כד).

ונראה, לאחר שחכמים אסרו עליו לעבור, כדי שלא יחבלו תחבולות כנגד דין תורה – שוב אינו חייב קרבן במה שלא קיים שבועתו, שאנוס הוא. ומכל מקום נקרא 'ישנו בלאו והן', כיון שהשבועה חלה (חזו"א שם).